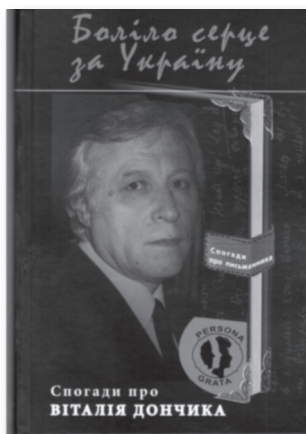

“Боліло серце за Україну”: спогади про Віталія Дончика: збірник статей. – Київ: Ярославів Вал, 2019. – 384 с. + 16 с. ч/б вклейка. – (Серія “PERSONA GRATA”).

На початку цього року у видавництві “Ярославів Вал” побачило світ видання “Боліло серце за Україну: спогади про Віталія Дончика”. Віталія Григоровича Дончика не стало 18 листопада 2017 р. До написання цієї книжки, яка складається із 41 спогаду, долучилися його колеги по роботі в газеті “Літературна Україна”, Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Київській державній міськадміністрації, оприявнивши чимало цікавих й інколи несподіваних фактів, які з тих чи тих причин лишилися поза офіційною біографією вченого.

В. Дончик пропрацював в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України 55 років, пройшовши шлях від аспіранта до головного наукового співробітника, а з 1989-го і по 2000-й рік був головним редактором журналу “Слово і Час”. Попри дещо пафосну, як може комусь здатися, назву, у книжці підсвічено саме те, чим в останні три десятиліття жив В. Дончик і як громадсько-політичний діяч, і як академічний учений. Завдяки високому науковому вишколу й таким рисам характеру, як

лагідність вдачі та щирість, умінню слухати й таланту переконувати він завжди згуртував навколо себе і важливих проєктів як однодумців, так і людей, далеких йому ментально та за ідейними переконаннями. З останніми не розходився, гостро не конфліктував, залишаючи хоч і невелику ймовірність усе ж таки переконати опонента в доцільності своїх учинків. Г. Токмань, згадуючи про їхнє багаторічне знайомство, зауважила: “Віталій Григорович Дончик належав до вузького кола людей, які поєднують у собі народні корені (мораль, працьовитість, скромність) і високу інтелектуальну елітарність. До цього ще додаймо цілеспрямованість, усвідомлення мети, заради якої праця, напруження інтелекту, вогонь душі”.

І сам Віталій Григорович, і його родина завжди були відкриті до щирого й дружнього спілкування і дієвої допомоги, а їх прикрашений підписами гостей балкон уже давно став своєрідною легендою. Давній приятель і однодумець М. Слабошпицький із цього приводу зауважив: “Дончик любив товариство, був відданий у дружбі й приязвився з багатьма (Григір Тютюнник, Євген Гуцало, Анатолій Шевченко, Вільям Лігостов, Григорій Сивокінь, Олександр Лук’яненко, Валерій Гужва... – і це ще далеко не всі тамтешні завсідники); всі приходили до нього, як майже до себе додому”. І практично всі автори спогадів згадують його чудове почуття гумору, завдяки якому, попри нібито свою лагідно-тиху вдачу, був душею компанії. І тут хочеться навести вельми цікавий уривок зі спогадів Ю. Барабаша: “Ми, Віталій, Григорій Сивокінь і я, любили піддражнювати один (або частіше двоє) одного. Грицькові дошкуляли запитаннями про його легендарну бабусю, якій він зазвичай приписував свої віци та побрехеньки. Мені нав’язувалося наліпку московського “старшого брата”. Віталія ж за його “панське” англійське виховання називали “крюківським лордом” (хоча в Крюкові, на Полтавщині, він тільки народився, англійську спецшколу закінчив, наскільки пам’ятаю, в Києві); за цими кпинами, втім, цілком дружніми, ховався звичайнісінький комплекс нашого з Грицьком “інонімування”...

Після завершення факультету іноземних мов Київського університету В. Дончик відмовився від перспективної дипломатичної кар’єри й почав працювати в “Літературній Україні”. Атмосферу 1960-х років, у якій довелось виживати й творити українській творчій інтелігенції, докладно змалював В. Брюховецький, зацентрувавши при цьому на окремих аспектах їхньої спільної роботи в газеті й, зокрема, на становленні В. Дончика як літературного критика: “Треба сказати, що газета в той час відштовхувала від себе талановитих літераторів, орієнтуючись

в основному на бездар. Я, як працівник, а згодом і завідувач відділу критики своїм головним завданням ставив повернення на шпальти “Літературної України” талановитих письменників. Одним із перших був Віталій Дончик. Можна сказати, що критична вдача його – не вибухова. І в цьому буде частка істини. Але за спокійним, урівноваженим, на позірне враження, тоном його критичних публікацій, за аналітичним плином довірливої розмови не так уже важко було відчутти емоційну схвильованість автора в безнастанному пошуку істини, чіткість його естетичних критеріїв”.

Об’єктом пильної уваги деяких авторів спогадів став і досі дразливий момент взаємовідносин “особистість і влада”, про межу компромісу, надто коли заходить мова про 1960-ті роки. “Дончик і в радянські часи був свідомий того, в яких небезпечних умовах працює, володів рідкісним чуттям щодо розвитку політичних подій, віддаючи належне героїзму письменників, котрі в ті важкі часи явили зразки громадянської мужності, називаючи зокрема Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Івана Дзюбу, Василя Стуса, Юрія Бадзю, Михайлину Коцюбинську, Валерія Марченка <...>. Ні, він не тішить себе тим, що ніколи не брав участі в паплюженні чесних і талановитих творів, що з презирством відкидав “пропозиції” прилучатися до періодичних “чисток” і “проробок”, а, навпаки, завжди, як міг, стояв і за “Собор”, і за “Мальви”, “Катастрофу”, “Полтву”, “Мертву зону”, за новели Григора Тютюнника та поезію Ліни Костенко. Більше того, Дончик у підсумку важких роздумів про свою сорокарічну літературну роботу виносить сам собі дуже суворий, проте аж ніяк не справедливий висновок: мовляв, і все ж деякі мої праці залишаться в творчій біографії не інакше як пошуки компромісів за рахунок принципів” – переконаний Ю. Цеков.

Цікавими фактами рясніють сторінки спогадів В. Брюховецького, Ю. Цекова, М. Поровського, М. Жулинського та багатьох інших, у яких ідеться про знакову подію в історії України – заснування Народного Руху України та одну з визначальних ролей В. Дончика у цьому процесі. Як іронічно-слухно зауважують автори спогадів: РУХ має багато “батьків” і “матерів”, які відштовхнули вже десь на третій план тих, хто насправді доклав колосальних зусиль як до створення партійних осередків, самої програми партії, так і її публікації та намагання реалізувати більшість задекларованих положень. Кінець 1980-х років – час насичений різними подіями і знайомствами, нервово-напружений і ризиковий, коли попри відсутність досвіду політичної діяльності й будь-якої впевненості в задуманому, було стійке відчуття необхідності незворотних суспільно-політичних змін. І тут, безперечно, слово треба дати безпосереднім учасникам цього процесу: В. Брюховецькому, Ю. Цекову та ін. “Для мене особисто почалося все якимось навіть буденно наприкінці листопада 1988 року. Я завершував перебування в Ірпінському Будинку творчості, благословенному куточку письменників, де працювалося добре, і товариство переважно було пристойне. Закінчував книжку про Зерова і не знав, як написати про його смерть. Те, що було загальновідоме, виглядало очевидно брехнею, а доступу до кадебістських архівів тоді ще не було. Надвечір до моєї кімнати зайшли Сашко Божко і Віктор Терен. Почалася розмова про те, що он прибалти підіймаються, створюють народні фронти, а ми, українці, сидимо мовчки по своїх кутках. А якраз кілька днів перед тою розмовою на зборах у Спілці письменників генерал у відставці російськомовний прозаїк Фока Бурлачук раптом висунув ідею створення в Україні “народного фронту”... Фока Бурлачук! Хто би міг подумати!... Фронт! Хай буде Фронт! Сашко Лук’яненко по діагоналі пройшовся кімнатою, роздумуючи вголос: “Ну, нащо фронт? Це кров, це війна... Давайте краще рух. Це об’єднує”. Погодилися на тому, адже Сашко єдиний серед нас був фронтвик, добре знав, що таке війна...

<...> Проте вирішили, що ми з Віталієм займемося Інститутом літератури, а у Спілці треба залучити активних і авторитетних людей, таких, як Іван Драч та Дмитро Павличко. Мені й доручили з ними переговорити. Перша реакція обох була стриманою – воно й не дивно: обидва добре знали, що таке створення громадської організації в той час, вони саме займалися формуванням Товариства української мови. ЦК, зціпивши зуби, мусив допустити цю “культурно-націоналістичну” організацію на тлі тодішньої демократизації життя в горбачовській “пересторойці” (хоч і під контролем парткому під орудою правовірного Бориса Олійника), а от дозвіл втручатися в політичні справи...”, – згадує В. Брюховецький.

Початок 1990-х років позначений активним переходом творчої інтелігенції в державні управлінські структури, і тут знову ж таки постає проблема “влада й особистість”, однак уже в іншому аспекті. Як зауважив М. Слабошпицький, “Я не пізнавав чимало колег, які опинилися в кріслах депутатів парламенту. Ще вчора демократичні чи й навіть скромнуваті (особливо ж талантом та інтелектом) чоловіки раптом стали ходити, майже не торкаючись землі і не бачачи тих, із ким, бува, навіть запобігливо вчора спілкувалися. А в декого взагалі невідомо відкіля взялися пиха й чванство”...

Досі маловідомою навіть для колег по Інституту літератури була робота В. Дончика на посаді заступника столичного голови. “Завдання було надзвичайно складне. Маючи Закон, ми не

мали жодних підзаконних актів, не мали навіть жодного рядка в ньому про відповідальність за порушення його норм. Все, що ми робили, це була власна ініціатива, навіть інтуїція, власний розсуд. І тільки досвід і професіоналізм Віталія Григоровича, його вміння працювати з людьми допомагали нам уникати серйозних конфліктів і суперечок із старими “совдепівськими” законами, які на той час ще, на жаль, діяли і дуже гальмували всі наші кроки. Спротив з боку старої системи при переході на українську мову як державну у публічних сферах чинився на кожному кроці. Звичайно, був у нас великий резерв одностайних, певний актив, що співпрацював з нашим відділом, – небайдужі кияни, які щиро хотіли пришвидшити цей процес, зробити його активнішим, радикальним” – зауважила Н. Верхогляд, одна зі співробітниць департаменту з гуманітарних питань у тодішній Київській міськадміністрації.

Чимало уваги автори спогадів присвятили висвітленню активної творчої та організаторської діяльності В. Дончика на посаді головного редактора журналу “Слово і Час”. Насамперед постало завдання кардинально змінити журнал “Радянське літературознавство” – починаючи з назви, ідейного спрямування і до змістового наповнення, створення абсолютно нових рубрик, дещо незвичних для літературознавчого видання. У роки відновлення української державності “СіЧ” була майданчиком, який виконував роль важливого джерела впливу на формування нової ідентичності. Реформування було пов’язано з багатьма ризиками, оскільки “за десятиліття свого ідеологічного існування “Радянське літературознавство” стало зразком догматичної лінії в осмисленні літературного життя. І це в той час, коли центральні часописи (“Вопросы литературы”, “Русская литература”, “Дружба народов” та інші) успішно виходили із соціалістичного дискурсу й проторювали шляхи до реальної науки про літературу. Відбулася не просто “зміна вивіски” – за наполяганням Віталія “Радянське літературознавство” перенайменували на “Слово і Час” (“О, – шипіли кондові соціалісти, – “СіЧ”, знаємо куди вони тягнуть...”), – зауважив В. Брюховецький. Про вплив СіЧі на тогочасні процеси в літературознавстві й у цілому в суспільстві нагадав С. Квіт: “Це був час зустрічі українських інтелектуалів і науковців з України та діаспори, нових тем і дискусій. Зокрема я вів дискусію, що спиралася на листи читачів, присвячену Дмитру Донцову. Віталій Григорович дуже зійшовся з моїм земляком Іваном Фізером, який запросив його на стажування до Ратгєрського університету. Пам’ятаю, як ми чекали Дончика і слухали його розмови про Америку. В редакційному побуті вперше з’явився комп’ютер і маленька “копіярка” Canon. У “Слові і Часі” друкувалися автори з усього українського світу, як із Заходу, так і з колишнього “соціалістичного табору”. Наша редакція була місцем, де я вперше зустрівся з неймовірним Ярославом Романовичем Дашкевичем. Пізніше це знайомство мало на мене великий світоглядний вплив”.

Ясна річ, що чимало уваги в спогадах приділено роботі В. Дончика над академічною історією української літератури у 12-ти томах – “історією літератури, якої ще не було”. Саме таким бачив він своє завдання, як головний редактор цього масштабного й вельми амбіційного проекту. Надто повільний темп роботи над томами, зумовлений багатьма об’єктивними чинниками, насторожував В. Дончика. Підготовка двох перших томів ускладнювалася насамперед самим об’єктом дослідження, адже йдеться про літературу Х – ХVІІІ ст. Як для зазначених томів, так і в цілому для концепції цього проекту, на тверде переконання В. Дончика, необхідно відмовитися від антиісторичних ідеологем і вписати українську літературу в загальноєвропейський культурний процес. Як згадує В. Сулима: “Перший і другий томи були для В. Г. Дончика, знаного фахівця з української літератури ХХ – ХХІ століть, найважчими валунами, котрі він мав підважити на гору разом із науковцями-медієвістами. І ми таки цю круту гору разом здолали. <...> В. Г. Дончик розумів, що наш час дозволяє <...> показати у можливій повноті восьмисотлітній історико-культурний процес, який на початках дав чернігово- і києвоцентричне “Слово о полку Ігоревім”, одне з найвищих художніх явищ усієї європейської писемності, а наприкінці, сягнувши у творах Григорія Сковороди своєї історико-літературної, хронологічної й художньої максими, – “Енеїду” Івана Котляревського, перший твір нової української літератури”.

Книжка спогадів про Віталія Дончика – данина пам’яті визначного вченого, письменника й громадського діяча, великого патріота України.

Надія Бойко